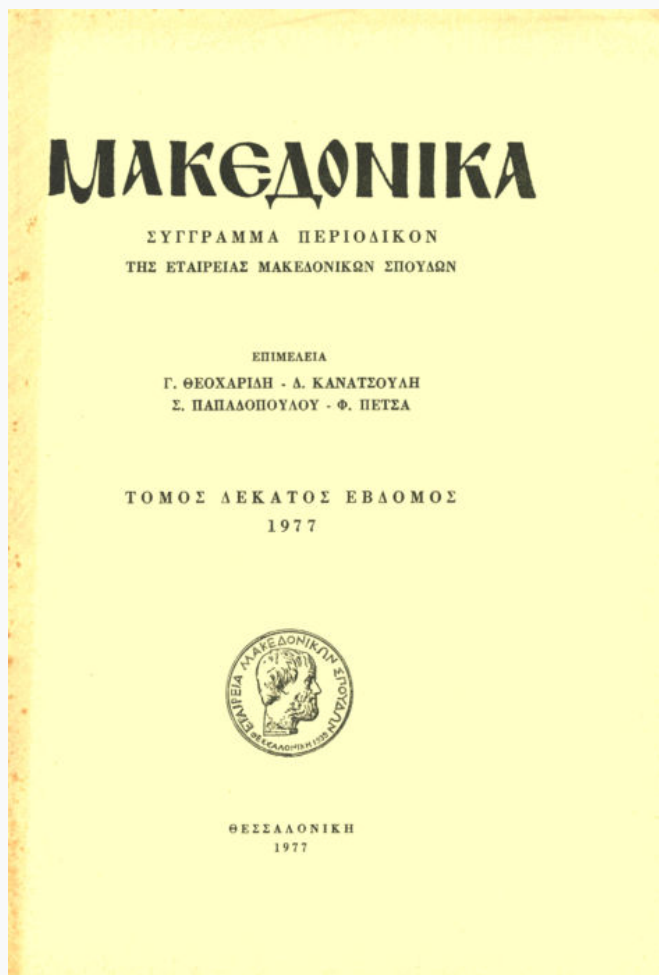

Μακεδονικά

Τόμ. 17, Αρ. 1 (1977)

Hans Peter Laubscher, Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki

Φ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.383](https://doi.org/10.12681/makedonika.383)

Copyright © 2014, Φ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. (1977). Hans Peter Laubscher, Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki. *Μακεδονικά*, 17(1), 454–459. <https://doi.org/10.12681/makedonika.383>

δνομα Αὐδοῖνος ἀπὸ τὸ Ἄιδης (σ. 560 κ.ε.), πρβλ. καὶ σ. 572, σημ. 3 καὶ σ. 624, προσθήκη στὴ σ. 561). Τὰ γενικά συμπεράσματα εἶναι (σ. 571 κ.ε.): 1. Τὸ μακεδονικὸ ἡμερολόγιον σχετίζεται τελείως μὲ τὴ λατρεία τῶν ἑλληνικῶν θεῶν, 2. Συγκροτήθηκε στὴν ἴδια τὴ Μακεδονία σὲ χρόνους πολὺ παλιούς, πιθανώτατα πρὶν ἀπὸ τὰ Μηδικά. Δὲν σημαίνει λοιπὸν μεταγενέστερο «ἐξελληνισμὸ».

Στὸ κεφάλαιο III, γιὰ τοὺς θεσμούς καὶ τὰ ἔθιμα, παρατηρεῖται πρῶτα, ὅτι ἐδῶ ἀλλὰ-ζοῦν τὰ πράγματα: κανένας δὲν μιλάει γιὰ «ἐξελληνισμὸ». Πηγὲς καὶ νεώτεροι ἐρευνηταὶ μιλοῦν γιὰ μακεδονικά νόμιμα, μακεδονικά ἔθνη, πάτριον νόμον, ἔθος μακεδονικόν κ.ο.κ. Ἀλλὰ στίς πηγὰς δὲν χαρακτηρίζονται βαρβαρικά, ὅπως τῶν γειτόνων Θρακῶν καὶ Ἰλλυριῶν (σ. 573 κ.ε.). Ἐπιχειρήθηκε ἐν τούτοις νὰ ἐρμηνευθοῦν οἱ διαφορὰς (ἡ βασιλεία, ἡ ἀγροτικὴ ζωή, ἡ ἀγάπη στὸ κυνήγι καὶ στὸ κρασί, ἡ θέση τῆς γυναίκας κ.λ.) ὡς χαρακτηριστικά ἐθνικά διαφορετικά ἀπὸ τὰ ἑλληνικά.

Ἀλλὰ οὕτε ἡ μοναρχία οὕτε ἡ ἀπουσία ἀστικού πολιτισμοῦ φανερώουν πνεῦμα ἀντίθετο ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ. Ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων εἶχε πάντοτε τὴν ἐγκριση τοῦ στρατευμένου λαοῦ, ὅπως δείχνουν ἐκφράσεις: βασιλέα ἀνηγόρευσαν—ἀνέειπον—ἀνεφώνησαν κ.λ. Ὅμοια θέσμιμα ξέρομε ὅτι Ἰσχυαν στὴ Σπάρτη καὶ στὴν Ἥπειρο. Οἱ Μακεδόνες «... οὐ βία, ἀλλὰ νόμῳ Μακεδόνων, ἄρχοντες διετέλεσαν» (σ. 580, σημ. 1). Συμπέρασμα (σ. 589): ἡ μακεδονικὴ μοναρχία εἶναι θεσμός ἑλληνικός—καταγωγὴ καὶ δομὴ— σαφῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτὴ καὶ αὐθαίρετὴ μοναρχία βαρβάρων λαῶν, γειτονικῶν ἢ μακρινῶν.

Ἡ ἔλλειψη ἀστικού βίου ἐξ ἄλλου δὲν σημαίνει ἐπίσης διαφορὰ ἐθνικὴ. Κατὰ ἔθνη καὶ κατὰ κόμης ζοῦσαν καὶ ἄλλα καθυστερημένα ἑλληνικά φύλα, κυρίως Δωρικά, μάλιστα κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους: Σπαρτιάτες, Αἰτωλοί, Ἀκαρνανέες κ.λ. Ἐξ ἄλλου οἱ Μακεδόνες τῶν παραλίων πόλεων δὲν εἶχαν καμιά δυσκολία κατὰ περιστάσεις νὰ ζήσουν καὶ νὰ διοικηθοῦν, ὅπως οἱ δημοκρατούμενοι Ἑλλήνες. Τέτοιες συνθήκες παρουσιάζονταν ὅταν μακεδονικὲς πόλεις, ὅπως ἡ Πύδνα καὶ ἡ Μεθώνη, ἀποχωρίζονταν ἀπὸ τὸ βασιλεῖον τῶν Μακεδόνων ἢ ὅταν οἱ Ὀλύμπιοι π.χ. ἐφθάναν νὰ προσαρτήσουν ἀκόμα καὶ τὴν Πέλλα στὸ Κοινόν τους (σ. 594). Ἀλλὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν Μακεδόνων οἱ πόλεις τῆς Μακεδονίας ἀπολάμβαναν κάποια ἀνεξαρτησία καὶ αὐτοδιοίκηση ὅπως δείχνουν ψηφίσματα πόλεων καὶ δνόματα ἀρχῶν (ταγοί, πελιγᾶνες), τὸ ἐπίθετο Ἀλκίδημος τῆς Ἀθηνᾶς κ.λ. Εἶναι δύσκολο νὰ ποῦμε κάθε στιγμὴ τί μπορεῖ ν' ἀποδοθῇ καὶ ἀναδρομικά στὴν περίοδον πρὸ τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ τὸ γενικὸ συμπέρασμα εἶναι:

Τὸ καθεστῶς αὐτονομίας τῶν πόλεων, ἑλληνικοῦ τύπου, ποὺ διαπιστώνουμε στὰ χρόνια τοῦ Φιλίππου δὲν καθιερώθηκε ἀπὸ τὸν βασιλέα αὐτὸν καὶ δὲν εἰσήχθη στὴ Μακεδονία ἀπὸ ἄλλον λίγο πρὶν. Ἡ μακρὰ παράδοσις ἐξηγεῖ «καθυστερήσεις ἢ ἀποκλίσεις κατὰ τόπους, πρόοδος ἢ ὀπισθοδρόμησις, ἄρχοντες ἢ τίτλους ντόπιους, ὅλες αὐτὰς τίς ἰδιομορφίας ποὺ προσδίδουν στὸ καθεστῶς τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ τόπου» (σ. 622). Αὐτὰ δὲν δικαιολογοῦν ἐθνικὴ διάκρισις μεταξὺ Μακεδόνων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων.

Κλείνομε τὴ σύντομὴ αὐτὴ παρουσίαν ἐνὸς μεθοδικοῦ, ἐξαντλητικοῦ συγγράμματος μὲ τὴν εὐχὴ νὰ μὴν ἀργήσῃ πιά νὰ φανῇ καὶ τὸ Β' μέρος τοῦ δευτέρου τόμου.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Hans Peter Laubscher, Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki, Gebr. Mann Verlag, Berlin 1975, Σχῆμα 40, σελ. I-X καὶ I-182, πίν 71, Beil. 5.

Τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο ἐγκαινίασε νέα σειρὰ ἐκδόσεων, μὲ τὸν ΠΑΕ 1975, καὶ 1976 (τυπώνονται) καὶ τοῦ Ἰδίου, Πολυσήμαντες ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφές, στοῦ Ν. Σφενδόνη, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1977, σ. 133 κ.ε.

γενικό τίτλο *Archaeologische Forschungen*, με μία λαμπρή έκδοση. Έτυχε, αυτός ο πρώτος τόμος της σειράς να είναι μία εξαντλητική μελέτη του γλυπτού διακόσμου του «τόξου του Γαλερίου», της γνωστής μας «Καμάρας» της Θεσσαλονίκης (για το δεύτερο τόμο της σειράς ιδέ έπόμενη βιβλιοκρισία).

Το βιβλίο του κ. H. P. Laubscher για την Καμάρα περιλαμβάνει Πρόλογο δισέλιδο (σ. VII-VIII), Εισαγωγή (σ. 1-3), το ιστορικό των έρευνών για το τόξο του Γαλερίου και το ανακτορικό σύμπλεγμα γενικότερα (σ. 4-13), σύντομο λόγο για τον «ίδρυτή» του τόξου (σ. 14-15), αξιολόγηση του περσικού κύκλου των αναγλύφων σάν ιστορική πηγή (σ. 16-17), περιγραφή της καταστάσεως του μνημείου και του βαθμού διατηρήσεως των αναγλύφων (σ. 18-22) και διαπραγμάτευση των διακοσμητικών θεμάτων, που χωρίζουν ή έπιστέφουν τις ζώνες των αναγλύφων παραστάσεων (σ. 23-24). Άκολουθεί το κύριο κεφάλαιο για τις ανάγλυφες παραστάσεις που σώζονται (σ. 25-92) με δισέλιδη προσθήκη για τα *disiecta membra*, που αποδίδονται στο μνημείο (μερικά είχαν αναγνωρίσει ο καθηγητής Γ. Δεσπίνης, όταν ως έπιμελητής 'Αρχαιοτήτων εργαζόταν στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης, όπου από τότε είναι συγκεντρωμένα). Ουσιώδη επίσης είναι τα έπόμενα κεφάλαια για το σχέδιο ανάπτυξεως και τη διάταξη των αναγλύφων στις πλευρές των πεσσών (σ. 95-106) και για τη χρονολόγηση, την οποία ο L. προσδιορίζει με ακρίβεια μέσα στα όρια από το 299 μ.Χ. ως τις 20 Νοεμβρίου 303 μ.Χ. το αργότερο. Στο τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης του κ. Laubscher τα ανάγλυφα παίρνουν τη θέση τους στην 'Ιστορία της Τέχνης και αναλύεται η σημασία τους από την άποψη αυτή (σ. 109-158). Άκολουθεί άδημοσίευτη 'Εκθεση των άνασκαφικών άποτελεσμάτων έρευνής, που είχε γίνει στην περιοχή της Καμάρας πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (σ. 160-165), και λίγες Προσθήκες (σ. 166). Ύπάρχουν, έννοείται, Κατάλογοι βραχυγραφιών και εικών και Εύρετήρια πραγμάτων, τόπων, συγγραφέων κ.λ.

Η λαμπρή έκδοση έχει μία προϊστορία, ή οποία συνοψίζεται στην Εισαγωγή. Είχε σχεδιασθή να έκδοθι το Μνημείο στη σειρά *Studien zur spätantiken Kunstgeschichte* των H. Lietzmann και G. Rodenwaldt από τον H. v. Schoenebeck, του οποίου το όνομα συνδέθηκε δυστυχώς με τη Γερμανική κατοχή της Θεσσαλονίκης. Στην τωρινή έκδοση, με μικρότερο σχήμα εικών, το κείμενο άδικείται κάπως από τις σχετικά μικρές διαστάσεις των εικών, ένθ ή φωτογράφησι φαίνεται άνογη. Έχει παρατηρηθή σχετικά από τον H. Gabelmann (*Bonner Jahrbücher* 176, 1976, σ. 470), ότι λεπτομέρειες έπρεπε να δοθούν σε σχέδια.

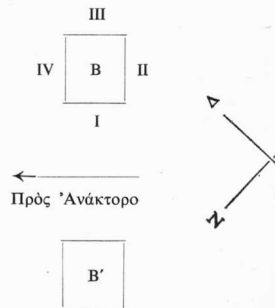
Στην μεταπολεμική φάση τους οι εργασίες για τη μελέτη του Μνημείου άρχισαν το 1968 με τη βοήθεια και της Έφορείας 'Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης (πρβ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 362 κ.έ.). Με τον κ. Laubscher συνεργάσθηκε εκτός άλλων ή κ. F. Kyrieleis, σύζυγος του τωρινού Διευθυντού του Γερμανικού 'Αρχαιολογικού 'Ινστιτούτου των 'Αθηνών, ή οποία έκαμε τα σχέδια.

Έγινε, έννοείται, χρήση των καταλοίπων από την προπολεμική έρευνα. Για πρώτη φορά δημοσιεύονται σχέδια από τα κατάλοιπα του Fauvel, τώρα στην Έθνική Βιβλιοθήκη στο Παρίσι (πίν. 2-3). Στη βάση της νέας μελέτης υπάρχει πάντοτε ή άρχική δημοσίευση του μνημείου από τον Δανό K.-F. Kinch (1890), ό οποίος πρώτος έταύτισε το μνημείο και άνεγνώρισε τις παραστάσεις των αναγλύφων ως σκηνές από τον πόλεμο του Γαλερίου κατά των Περσών το 297 μ.Χ. Ό Kinch είχαν επίσης άναγνωρίσει σωστά, ότι ή σειρά των παραστάσεων σε κάθε πλευρά πεσσού είναι από πάνω πρός κάτω, αλλά δέν είχε ιδεί σωστά τη διαδοχή των πλευρών των πεσσών. Έξ άλλου ό von Schoenebeck είχε παρατηρήσει ότι υπάρχει χρονολογική σειρά στη διάταξη των αναγλύφων, τα όποια συνεπώς προϋποθέτουν ένα ένιαίο συνεχές προσχέδιο. Από τον v. Schoenebeck παίρνει ό Laubscher το σύστημα όνομασίας των πεσσών και την άρίθμηση των πλευρών και των ζωνών. Η 'Ιστορία άρχίζει

Πεσσός Β

IV	III	II	I
	23 Παράδοση θριαμβευτικού ἄρματος μέ ἐλέφαντες	19 Ἔφιξη τοῦ Αὐγούστου	15 Δημηγορία
	24 Ἀλληγορική εἰκόνα μάχης	20 Θριαμβευτική εἰκόνα μάχης	16 Περσική πρεσβεία πρὸ τοῦ Γαλερίου
27 Ἀνάθημα, Ἄρης, Ἀρετὴ καὶ Τρόπαια	25 Εἰσαγωγή Περσῶν αἰχμαλώτων στὴν Ἀντιόχεια(ς)	21 Θριαμβευτική ἐμφάνιση τῶν μελῶν τῆς Τετραρχίας	17 Ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Γαλέριος θυσιάζουν μετὰ τὴ νίκη
28 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	26 Ρώμη καὶ Νίκες	22 Νίκες	18 Περσική πρεσβεία μέ δῶρα στοὺς Ρωμαίους

Ἡ σειρά τῶν ἀναγλύφων ←

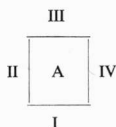

Σύνοψη τῆς κατανομῆς τῶν

Πεσσός Α

I	II	III	IV
1 Ἐπίθεση Ρωμαίων κατὰ πόλεως πολιορκημένης	5 Μάχη μεταξύ Ρωμαίων καὶ Περσῶν	9 Ὑποταγή αἰχμαλώτων πρὸ τοῦ Καίσαρος	
2 Αἰχμαλώτιση τοῦ περσικοῦ χαρεμιοῦ	6 Ἐξορία αἰχμαλώτων	10 Ὑποταγή αἰχμαλώτων πρὸ τοῦ Καίσαρος	
3 Καταδίωξη τῶν Περσῶν πάνω ἀπὸ τὸν Τίγρη	7 Εἰσοδος τοῦ αὐτοκράτορος (Γαλερίου στὴ Νίσιβη;)	11 Προσωπο- ποιήσεις πόλεων	13 Φορτωμένες δρομάδες μὲ ἐλάτες
4 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	8 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	12 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	14 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία

Ἡ σειρά τῶν ἀναγλύφων →

→
πρὸς Μουσουλεῖο

ἀναγλύφων τῆς καμάρας

ἀπὸ τὸ ΑΙ καὶ συνεχίζεται πάντοτε ἀπὸ πάνω πρὸς κάτω (σ. 26, ἐδῶ πίν. τῶν σσ. 456-457). Ἀντίρρηση γιὰ τὴν πρακτικὴ δυσκολία τοῦ συστήματος ἀριθμήσεως διατυπώνει ὁ H. Gabelmann (ἔ.ἀ., σ. 471).

Ὁ Laubscher θεωρεῖ «ιδρυτὴ» τὸν μνημεῖο τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης (σ. 14). Οἱ δύο μικρότερες πλευρικὲς ἀψίδες ἔγιναν ἀπὸ τὴν ἀρχή, γιὰ νὰ συνδεθῇ τὸ μνημεῖο μὲ τὸ ἀνακτόρον συμπλέγμα, ὅπως συνδέθηκε καὶ μὲ τὶς κιονστοιχίες τῆς Ἐγνατίας.

Ὁ L. πιστεύει ὅτι ἡ μόνη βέβαιη τοπογραφικὴ ἐνδειξη εἶναι ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ καὶ δὲν δέχεται τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς τόπους τῶν μαχῶν κ.λ. συμπεράσματα τοῦ Kinch. Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀπεικόνιση γιὰ πρώτη φορά σὲ ἐπίσημο μνημεῖο καταφράκτων ἱππέων καὶ Γερμανῶν σωματοφυλάκων. Ἀντίθετα, φαίνεται ὅτι οἱ τεχνίτες δὲν γνωρίζουν νὰ παραστήσουν τὸν σασσανιδικὸ ὀπλισμὸ, ἐνῶ τοὺς Πέρσες ντύνουν μὲ τυπικὰ γιὰ τοὺς Ἄνατολίτες βαρβάρους ἐνδύματα (σ. 17). Ὁ L. περιγράφει μὲ λεπτομέρειες μορφές, ἐνδυμασίες, ὅπλα. Χρησιμοποιεῖ καὶ παλαιότερες φωτογραφίες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ποὺ δείχνουν καλὺτερο βαθμὸ διατηρήσεως, συνεπῶς τὰ ἀνάγλυφα μὲ τὸν καιρὸ φθείρονται.

Ὁ L. γιὰ τὴν παράσταση ΑΙ 2 (πρβλ. ἐδῶ πίν. τῶν σσ. 456-457) δέχεται ἐρμηνεῖα τοῦ v. Schoenebeck, κατὰ τὴν ὁποία στὴ ζώνη αὕτῃ παριστάνεται ἡ αἰχμαλωσία τοῦ περσικοῦ χαρεμιοῦ. Μικρὲς ἢ μεγάλες διαφορὲς ἐρμηνείας σὲ σύνολα ἢ σὲ λεπτομέρειες ἐπέτυχε ὁ L. καὶ σὲ ἄλλες ζώνες ἀναγλύφων, μὲ τὴ βοήθεια παρατηρήσεων καὶ τοῦ v. Schoenebeck. Ἔτσι τροποποιοῦνται ἐρμηνεῖες τοῦ Kinch, τίς ὁποῖες λίγο-πολύ δέχθηκε καὶ ὁ C.C. Vermeule (1968), ἐνῶ ὁ X. Μακαρόνας (1969) ἀντλήσει καὶ ἀπὸ τοὺς δύο, χωρὶς νὰ προσθέσῃ τίποτε νέο (πρβλ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 360 κ.ἐ.), ὅπως παρατηρεῖ ὁ L. (σ. 12 κ.ἐ., σημ. 87).

Οἱ v. Schoenebeck καὶ Laubscher ξεχώρισαν δύο ἐργαστήρια, ποὺ δούλεψαν χωριστά, τὸ ἓνα γιὰ τὸν πεσσὸ Α καὶ τὸ ἄλλο γιὰ τὸν πεσσὸ Β. Τὸ πρῶτο δούλεψε στὰ πλαίσια κλασικιστικῶν παραδόσεων ἀττικῆς ἰσῶς τέχνης, τὸ δεύτερο ἀντίθετα συνεχίζει μιὰ λαϊκώτερη παράδοση μὲ περίεχτρη σύνθεση, ποὺ ἔρχεται ἀπὸ δυτικὴ ἐπίδραση. Σημειώνονται δυτικὲς ἐπιδράσεις ἐπίσης σὲ μεγάλο μέρος εἰκονιστικῶν μοτίβων, τὰ ὁποῖα ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ ἱστορικὸ ἀνάγλυφο καὶ τὰ νομίσματα.

Ὁ H. Gabelmann ἔχει κάποιες παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ L. σὲ λεπτομέρειες ἱματισμοῦ καὶ ὀπλισμοῦ (ἔ.ἀ., σ. 471) σχετικὰ πρὸς τὴ ζώνη ΑΙ 3. Ὁ ἴδιος σημείωσε πρόσθετὴ βιβλιογραφία γιὰ ἐλέφαντες σχετικὰ πρὸς τὴ ζώνη ΑΙΙ 5, γιὰ τὸ αὐτοκρατορικὸ ἄρμα τῆς ζώνης ΑΙΙ 7, γιὰ τὴν κόμωση (ΑΙΙ 9), γιὰ παλαιότερα πρότυπα τῆς σκηνῆς τῆς «ὑποταγῆς», γιὰ τοὺς Ἐρωτες τῆς σκηνῆς τῆς «δημηγορίας» κ. ἄ. Ἐκαμε ἐπίσης παρατηρήσεις σχετικὲς πρὸς τὶς ζώνες ἀναγλύφων ΒΙ 16, ΒΙ 17, ΒΙΙ 19-21 κ.λ. Δίνει σωστὸ ἀριθμὸ Εὐρετηρίου τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης (1095 ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου 90601, ὅπως στὴ σ. 93) καὶ πληρέστερες πληροφορίες γιὰ ἄλλο κομμάτι ποῦ ἐν τῷ μεταξύ συμπληρώθηκε (σ. 93, Nr. 2), κατὰ πληροφῶριαν τῆς κ. Κ. Δεσπίνης. Τέλος ὁ H. Gabelmann διατυπώνει ἐπιφυλάξεις σὲ τεχνικὲς παρατηρήσεις τοῦ L. γιὰ τὴ σειρά ἐκτελέσεως τῶν ἀναγλύφων. Ἀντιθέτως ἐπαινεῖ τὴ στηριγμένη σὲ κείμενα σωστὴ ἐρμηνεῖα τοῦ ἡμικυκλικοῦ καθίσματος τῶν δύο αὐτοκρατόρων στὴ ζώνη ΒΙΙ 21 (Gabelmann σ. 272 κ.ἐ.), τὴν ἀνάλυση τῶν μέσων συνθέσεως, ὅπως ἡ δομὴ τῶν μορφῶν, ἡ μετωπικότητα, ἡ περίκεντρη σύνθεση καὶ ἡ δομικὴ, καθὼς καὶ τὴν ἀξία τοῦ βιβλίου στὸ σύνολό του.

Ἀξιοσημειώτες ἰδιαίτερα γιὰ ἐλληνικὴ κατανάλωση εἶναι οἱ χρήσιμες παρατηρήσεις τοῦ L. γιὰ τὴν ἐπέμβαση ποὺ ἔγινε στὸ μνημεῖο κατὰ τὰ ἔτη 1944-1945 μὲ σκοπὸ τὴ στερέωση τοῦ βορειοδυτικοῦ πεσσοῦ. Θὰ ταίριαζε μόνο νὰ ὑπομνήσῃ ἰσῶς μὲ δύο λέξεις γιὰ τοὺς νεώτερους, μέσα κι ἔξω ἀπὸ τὴ Γερμανία, τίς συνθήκες τῶν ἐτῶν 1944-1945 στὴ Θεσσαλονίκη καὶ γενικότερα στὴν Ἑλλάδα. Περισσότερο δικαιολογημένες εἶναι οἱ παρατηρήσεις τοῦ L. γιὰ τὶς ἐργασίες ἀναστηλώσεως καὶ διαρρυθμίσεως τοῦ χώρου χάριν τοῦ Θ'

Βυζαντινολογικού Συνεδρίου (1953). Έβλαψαν, λέει, τη μελέτη του, γιατί δὲν εἶχε προηγηθῇ τῶν ἀνασθηλωτικῶν ἔργων ἀρχαιολογικὴ προεργασία καὶ γιατί δὲν δημοσιεύθηκαν λεπτομερῶς οἱ ἐργασίες ποὺ ἔγιναν (σ. 12). Παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι ἔγιναν λάθη σὲ συμπληρώσεις (σημ. 111 καὶ 117, σελ. 23, καὶ σημ. 196).

Οἱ Θεσσαλονικεῖς ἰδιαίτερα πρέπει νὰ εὐχαριστήσουμε τὸν κ. Laubscher, γιατί ἔδωσε γιὰ μᾶς καὶ γιὰ ὅλον τὸν κόσμο μιὰ πλήρη ἀπὸ κάθε ἀποψη δημοσίευση ἐνὸς μνημείου, ποὺ δὲν εἶναι μόνον μέσα στὰ ἱστορικά καὶ καλλιτεχνικά ἐνδιαφέροντά μας, ἀλλὰ κατέχει μιὰ ἐντελῶς ἰδιαίτερη θέση στὴν καρδιά τῶν κατοίκων αὐτῆς τῆς πόλεως.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Helmut Kyrieleis, Bildnisse der Ptolemäer, Gebr. Mann Verlag 1975, Σχῆμα 40, σελ. I-X καὶ I-191, πίν. 1-108.

Δεύτερο στὴ νέα σειρά τοῦ Γερμανικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου μὲ τὸ γενικὸ τίτλο *Archaeologische Forschungen* κυκλοφορήθηκε τὸ βιβλίο γιὰ τὶς εἰκόνες τῶν Πτολεμαίων τοῦ H. Kyrieleis, διευθυντοῦ τώρα τοῦ Γερμανικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν (γιὰ τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς σειρᾶς ἰδὲ προηγουμένη βιβλιοκρισία). Εἶναι μελέτη βασισμένη σὲ αὐτοῖα τῶν πρωτοτύπων, ποὺ εἶναι σκορπισμένα σὲ Μουσεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀφρικῆς κυρίως. Μελετήθηκαν καὶ δημοσιεύθηκαν προηγουμένως πολλὰ ἀπ' αὐτά, ἔλειπε ὅμως μιὰ συνολικὴ θεώρηση τοῦ συνόλου, ἡ ὁποία ἐπιβαλλόταν καὶ γιὰ λόγους μεθόδου τῆς ἐρεῦνης.

Υστερα ἀπὸ σύντομο Πρόλογο (σ. VII-VIII) καὶ Εἰσαγωγή (σ. 1-3) ἀκολουθεῖ τὸ βασικὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν ταύτιση τῶν εἰκόνων τῶν Πτολεμαίων καὶ τῆ θέσης τους στὴν Ἱστορία τῆς Τέχνης (σ. 4-125). Ἐξετάζονται χωριστὰ εἰκόνες (σὲ νομίσματα, σὲ ἀνάγλυφα, σὲ ἔργα τορευτικῆς καὶ σὲ περίοπτα γλυπτὰ) καθενὸς ἀπὸ τοὺς Πτολεμαίους, ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο Α' τὸν Σωτήρα (322-283 π.Χ.) ὡς τὸν Πτολεμαῖο IB' (ποὺ πέθανε τὸ 51 π.Χ. Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζονται ἐπίσης χωριστὰ (στὰ νομίσματα, στὴ γλυπτικὴ, σὲ σφραγίδες) εἰκόνες βασιλισσῶν ὅπως ἡ Ἀρσινόη Β' (278-270 π.Χ.), ἡ Βερενίκη Β' (246-221 π.Χ.), ἡ Ἀρσινόη Γ', ποὺ δολοφονήθηκε περὶ τὸ 204 π.Χ., οἱ διάφορες Κλεοπάτρες, ποὺ δὲν ξεχωρίζουν εὐκόλα, καὶ ἡ περισσότερο γνωστὴ Κλεοπάτρα Ζ' (51-30 π.Χ.), ἡ μεγάλῃ ἡττημένη τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἀκτίου. Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο παρακολουθεῖται ἡ τεχνотροπικὴ ἐξέλιξη καὶ ἡ ἰδιομορφία τῶν εἰκόνων τῶν Πτολεμαίων (σ. 126-136). Τὰ βασιλικά πορτραῖτα ἐξετάζονται ἐπίσης σὲ σχέση μὲ τὴ λατρεία τῶν βασιλέων ἢ ὡς τιμητικά, στὸ ἐμπόριο ἔργων μικροτεχνίας ἢ γλυπτικῆς καὶ στὰ νομίσματα ἢ σὲ σφραγίδες (σ. 137-157). Σ' ἐνα τελευταῖο κεφάλαιο τῆς μελέτης ξανατονίζεται, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν εἰκονιστικὴ τῶν ἄλλων Διαδόχων, ἡ ἰδιομορφία τῶν Πτολεμαϊκῶν πορτραῖτων, ἰδίως γιατί σχετίζονται μὲ μιὰ παραδοσιακὴ λατρεία βασιλέων, ἀλλὰ καὶ γι' ἄλλους λόγους.

Παρατηρεῖται, εἰδικὰ γιὰ τοὺς Μακεδόνες ὅτι ὁ βασιλεὺς τοῦ ἐθνικοῦ κράτους τῶν Μακεδόνων «δὲν ἦταν ἀπόλυτος μονάρχης, ἀλλὰ μᾶλλον *primus inter pares*» (σ. 160), ὅτι λατρεία Μακεδόνων βασιλέων στὴ Μακεδονία ἦταν ἀδύνατη, ὅτι Μακεδόνες βασιλεῖς, ὅχι στὴ Μακεδονία, ἀλλὰ μόνον σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις γνώρισαν τιμὲς ποὺ ταιριάζουν σὲ θεοὺς· οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς, ὅπως ὁ Δημήτριος, ὁ Φίλιππος Ε' ἢ ὁ Περσεὺς συνεχίζοντας τὴν παράδοση τοῦ Μακεδόνα βασιλέως-στρατηλάτου, εἰκονίζονται πάντοτε σύμφωνα μὲ τὸ ἐλληνικὸ ἰδανικὸ τοῦ ἰσχυροῦ, τοῦ ἥρωικοῦ ἀνδρός· ἀπὸ τὴ στάση καὶ τὴν ἐκφρασὴ τοὺς προβάλλεται ἐνεργητικότητα καὶ ἰσχυρὴ θέληση· εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὰ μακεδονικά νομίσματα δὲν ὑπάρχουν εἰκόνες βασιλισσῶν (σ. 160).